

НАРОДНА ПАМ'ЯТЬ VS АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ м. НОГАЙСЬК ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

І. М. Шугальова

Запорізький національний університет

shug_im@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2397-0611>

Ключові слова: національна пам'ять, народна пам'ять, дитячий притулок, Голодомор, архівні документи, усноїсторичні джерела.

Питання дослідження існування дитячих закладів не є пригломшливо новим в історичній науці. Враховуючи специфіку радянських джерел, в подібних дослідженнях досить часто зустрічається поєднання, або якщо точніше – «суттєве доповнення» архівних документів нарративними і усноїсторичними джерелами. Зокрема, і в особистому науковому доробку є праці, в яких відсутні моменти приходилося «затикати» виключно нарративами та усноїсторичними інтерв'ю. Проте, мабуть у перше, випала можливість співставити інформаційний потенціал і достовірність цих видів джерел на прикладі одного конкретного дитячого будинку.

Метою нашої роботи виступає прагнення здійснити аналіз архівних документів, нарративних і усноїсторичних джерел, в яких відтворено діяльність дитячого притулку в м. Ногайськ в роки Голодомору 1932–1933. Відповідно, завданнями нашої статті виступає співставлення цих трьох видів джерел у питанні створення та діяльності дитячого будинку Ногайську.

Аналізуючи усноїсторичні та архівні документи, ми одразу звернули увагу на контрастну невідповідність. Документи ЦДАВО, які представляють собою звіти членів всеукраїнської громадської організації «Друзі дітей» наповнені фаталізмом. Співробітники громадської організації були вражені занедбаним станом притулку в Ногайську. Проте в інтерв'ю ми фіксуємо діаметрально протилежний настрій: колишній вихованець із ностальгією та захопленням згадує про притулок, його устрій та внутрішню організацію. Ми усвідомлюємо суб'єктивність даного джерела, проте залишити його поза увагою ми не маємо наукового права. Ми пояснюємо позицію автора споминів двома моментами: по-перше, це період його дитинства та юності, отже він з ностальгією згадує цей час, як найкращий період (для багатьох людей юність – це найромантичніша пора життя); по-друге, вбачаємо в такому ідеалістичному налаштуванні автора страх, який викарбуваний тоталітарними тисками. Адже, з другої половини 1930-х рр. навіть згадки про Голодомор в УСРР/УРСР були під табу. Все, що не вписувалося у концепцію «процвітаючої радянської країни» викреслювалося з народної пам'яті. Тоталітарна ідеологія нав'язувала лицемірну ідею щасливого радянського дитинства.

THE EXAMPLE OF PUBLIC MEMORY VS. ARCHIVAL DOCUMENTS BASED ON THE ACTIVITY OF AN ORPHANAGE IN NOGAISK, ZAPORIZHZHIA REGION

I. Shugaloyva

Zaporizhzhia National University

Key words: national memory, public memory, orphanage, Holodomor, archival documents, oral historical sources

The problem of analyzing the correlation between national, collective and public memory is interdisciplinary and attracts the attention of psychologists, political scientists and historians.

Scientific research of orphanages is not surprisingly new for historical science. Taking into account the special features of Soviet sources, it is a common occurrence that archival documents are often followed (or rather “are dramatically complemented”) by narrative and oral sources in this kind of researches. In particular, in our own scientific paper, there are some sources to be “complemented” exclusively by narrative sources and oral interviews. However, it may be the first time we had an opportunity to compare the informational potential and reliability of these types of sources on the example of one particular orphanage.

Thus, the aim of our research is to analyze archival documents, narrative sources and oral histories, which describe the activity of the Nogaïsk orphanage during the Holodomor of 1932-1933. Therefore, the research objective is to compare the three kinds of historical sources which contain information about the foundation and activity of the Nogaïsk orphanage.

In order to comprehensively analyze the issue, we expand the chronological frames of this study to the period from 1925 (when the orphanage was founded) to 1939 (when it was moved from Nogaïsk to Preslav).

Analyzing oral histories and archival documents, we immediately pointed out the significant difference between them. There is dramatic fatalism in the documents of the Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine, which are reports of members of the Ukrainian public organization "Friends of Children". Its employees were shocked by the neglected condition of the Nogaïsk orphanage. However, there is a completely opposite point in the interview: a former inmate remembers the orphanage and its internal structure with nostalgia and admiration. We are fully aware of the subjectivity of the source. Nevertheless, we have no scientific right to ignore it. We are trying to explain his point of view by the following: firstly, since this is the time of his childhood and youth, he remembers it to be the best period of his life (owing to the fact that most people consider their youth to be the most romantic time); secondly, we can sense the author's fears in such idealistic attitude, which was carved out by totalitarian pressure. After all, any mention of Holodomor in the Ukrainian Soviet Socialist Republic had been forbidden from the second half of the 1930s. Everything, contradicting to the concept of a "prosperous Soviet country", was erased from the memory of the people. Totalitarian ideology imposed the hypocritical idea of a happy Soviet childhood.

Відомий французький історик П'єр Нора стверджує, що ми живемо в добу «всесвітнього торжества пам'яті»¹. Ще ніколи людство не заго-струвало своєї уваги на цій людській унікаль-ності. Хоча, якщо придивитися уважніше до цієї можливості мозку, то знайдемо дещо спільне між тваринами та HOMO SAPIENSом. На відміну від людини тварина, в середньому, може про щось пам'ятати лише 27 секунд. Але, власне спі-льне, полягає в тому, що деякі люди як і тварини, запам'ятовують лише ту інформацію яка може допомогти їм вижити. Таке порівняння, зви-чайно, може виглядати зовсім не коректним, якщо не пригадати історію ХХ ст., коли і самі люди, і держави масово створювали умови за яких майже всі відмінності у можливостях за-пам'ятовувати між людиною розумною та твари-нами досить швидко стиралися.

Минулому століттю також належить фраза про те, що «Людська пам'ять – дивна річ». Чис-ленні автори дивувалися як вона здатна вибір-ково фіксувати події життя, іноді заливаючи ці події чорною або рожевою фарбами. Сьогодні ми часто можемо чути, як люди поважного віку стверджують, що в роки їх юності все було кра-щим. Це не провина цих людей. Це – особли-вість людської психіки ідеалізувати власну мо-лодість, яка вже незворотно минула.

Ще одна модна сьогодні дефініція «народна або колективна пам'ять». У наукових колах опе-рують дефініціями колективна пам'ять та націо-нальна пам'ять. Їх ввів до наукового обігу М. Хальбвакс. Згідно його міркувань, колективна пам'ять – це постійний хід думок, що зберігаєть-ся у свідомості тієї групи, що її представляє. Цей вид пам'яті не має чіткої періодизації, що харак-терно для історичної науки, і ця пам'ять має ва-ріативні відмінності, зумовлені одночасним іс-нуванням національних, конфесійних, фахових та інших груп. Всі ці групи мають власну історію та впливають на формування людської пам'яті.

Як стверджує М.Хальбвакс, група прагне увіко-вічити ті образи, що складають її сутність².

Національна пам'ять – з одного боку відо-бражає процес історичного досвіду окремої на-ціональної спільноти, з іншого – національна пам'ять доволі суб'єктивна, оскільки пов'язана із різними носіями інформації, що мали відмінний соціальний та інші статуси.

Проблема аналізу співвідношення націона-льно–колективної–народної пам'яті має міжди-сциплінарний характер та привертає увагу пси-хологів³, політологів⁴, істориків⁵.

Питання дослідження існування дитячих за-кладів не є приголомшливо новим в історичній науці. Враховуючи специфіку радянських дже-рел, в подібних дослідженнях досить часто зу-стрічається поєднання, або якщо точніше – «сут-тєве доповнення» архівних документів наратив-ними і усноісторичними джерелами. Зокрема, і в особистому науковому доробку є праці, в яких відсутні моменти приходилося «затикати» ви-ключно наративами та усноісторичними ін-терв'ю. Проте, мабуть у перше, випала можли-вість співставити інформаційний потенціал і достовірність цих видів джерел на прикладі од-ного конкретного дитячого будинку.

Отже, метою нашої роботи виступає прагнення здійснити аналіз архівних документів, наративних і усноісторичних джерел, в яких відтворено діяль-ність дитячого притулку в м. Ногаïськ в роки Го-лодомору 1932–1933. Відповідно, завданнями нашої статті виступає співставлення цих трьох ви-

² Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. Неприкосновенный запас. 2005, №2–3. URL: magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html (Дата доступу 21.06.2020)

³ Бергсон А. Две памяти. *Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти*. Москва : Директ-Медиа, 2008. 272 с.

⁴ Касьянов Г. Past Continuos: історична політика 1980–х–2000-х: Україна та сусіди Київ : Лаурис, 2018. 420 с.

⁵ Турченко Ф. Історична пам'ять і політика пам'яті на Запоріжжі (1991–2015 рр.). Ч.1 *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 42. С. 196–208.

¹ Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять/ пер. із фр. А. Рєпи. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2014. 272 с.

дів джерел у питанні створення та діяльності дитячого будинку Ногайську.

З метою повного аналізу ситуації, ми розширили хронологічні рамки нашої статті. Аналіз матеріалів ми розпочинаємо з 1925 р. – року створення притулку, завершуємо 1939 р. – роком переведення притулку з м. Ногайськ до с. Преслав.

Місто Ногайськ (сучасне м. Приморськ) Запорізької області є невеликим населеним пунктом з багатою історією. Засноване як село у 1800 р. цей населений пункт отримав статус міста вже через 21 рік – у 1821 р., такі темпи свідчили про велике майбутнє, в тому числі і як рекреаційного курорту.

Щодо діяльності притулку у Ногайську – ми маємо архівні, наративні і усноїсторичні джерела, які, до речі, принципово протилежні. Загалом, наше поточне дослідження спирається на архівні документи та інтерв'ю із співробітницею ногайського дитячого притулку К.П. Павловською¹ та вихованцем цього ж закладу П. Хорунжим². Обидва інтерв'ю проведені на початку 1990-рр., коли табу з теми Голодомору тільки було знято. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в м. Києві, ми опрацювали фонд 264 – Всеукраїнської громадської організації «Друг дітей». Зібрані у фондах документи, переважно, відносяться до справочинної документації: звіти, листування тощо. Ці документи відображають факти діяльності притулку у Ногайську і свідчать про те, наскільки складним було життя вихованців даного закладу³.

Аналізуючи усноїсторичні, наративні та архівні документи, ми одразу звернули увагу на контрастну невідповідність. Документи ЦДАВО, які представляють собою звіти членів всеукраїнської громадської організації «Друзі дітей» наповнені фаталізмом. Співробітники громадської організації були вражені занедбаним станом

притулку в Ногайську. Проте в інтерв'ю ми фіксуємо діаметрально протилежний настрій: колишній вихованець із ностальгією та захопленням згадує про притулок, його устрій та внутрішню організацію. Ми усвідомлюємо суб'єктивність даного джерела, проте залишити його поза увагою ми не маємо наукового права. Ми пояснюємо позицію автора споминів двома моментами: по-перше, це період його дитинства та юності, отже він з ностальгією згадує цей час, як найкращий період (для багатьох людей юність – це найромантичніша пора життя); по-друге, вбачаємо в такому ідеалістичному налаштуванні автора страх, який викарбуваний тоталітарними тисками. Адже, з другої половини 1930-х рр. навіть згадки про Голодомор в УСРР/УРСР були під табу. Все, що не вписувалося у концепцію «процвітаючої радянської країни» викреслювалося з народної пам'яті. Тоталітарна ідеологія нав'язувала лицемірну ідею щасливого радянського дитинства. До речі, авторами таких гасел виступали партійні активісти 1920-х рр., насамперед Н. Крупська. Формуючи ідеологічно заангажовані гасла, Надія Костянтинівна стала ініціаторкою створення деформованої системи освіти, яка передбачала домінуючу роль комуністичної ідеології у вихованні дитини, родинні цінності мали заступити ефемерні загальнодержавні ідеали. На таких засадах, ще й з залученням системи трудового виховання, й відбувалася розбудова мережі дитячих притулків в СРСР загалом та УСРР зокрема.

Саме за таким сценарієм й створювався дитячий будинок у периферійному містечку Запорізького краю у Ногайську. В 1925 р. місцева преса опублікувала невелике повідомлення щодо наміру створити дитячий притулок у м. Ногайськ⁴. Якщо заглибитись у контекст тогочасної ситуації, то усвідомлюємо: необхідність відкриття притулку була. Дитяча бездоглядність, породжена Першою світовою війною, Українською революцією 1917–1921 рр., голодом 1921–1923 рр. вимагала негайного державного втручання та подолання такого маргінального явища.

В 1925 р. в газеті *Думка* надруковано оголошення про намір об'єднати приміщення всіх непрацюючих шкіл та будинків, які пустують (загалом 18 споруд) та організувати там дитячий притулок на 500–700 осіб. Для облаштування притулку необхідно було зробити ремонт, на що потребувалося близько 20 тис. карбованців⁵.

Враховуючи, що концепція виховання дітей у СРСР передбачала й трудову підготовку, а головне – заради переведення дитячих закладів у

¹ Павловская Е. И жизнь продолжается... *Приморская степь*. 1990, 16 ноября.

² Хорунжий П. С теплотой вспоминаю... *Приморская степь*. 1991. *Приморськ історичний. Спілка краєзнавців Приморська*. URL: <https://www.facebook.com/groups/HistorPrym/permalink/516901072338229/> (Дата доступу 28.04.2020)

³ Документы об обследовании состояния и работы детских домов и интернатов УССР (протоколы, тезисы, докладные записки, акты, заключения, ведения, переписка). 21.01.-29.12.1932. *Центральный державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО)*, ф. 264, оп.1, спр.557, 292 арк.; Документы о ликвидации детской безпризорности в УССР, обследовании состояния снабжения необходимым детских домов (протоколы, резолюции, план, докладные записки, акты, заключения, сведения, переписка). 01.01.1931-07.01.1933. *ЦДАВО*, ф. 264, оп.1, спр.479, 204 арк.

⁴ Организация детской колонии. *Думка*, 1925, 06 августа.

⁵ Организация детской колонии. *Думка*, 1925, 06 августа.

режим самозабезпечення, з 1921 р. запроваджувалася практика надання навчальним закладам землі, посівного матеріалу та реманенту, що дозволяло інтернатам забезпечувати себе городиною та найнеобхіднішими продуктами. Тому вже на початок 1923 р. в Україні понад 65% шкіл мали свої земельні наділи. Наприклад, за школами Запоріжжя навесні 1922 р. було закріплено 6 тис. десятин землі, тобто в середньому за однією школою по 2 десятини. Наприкінці 1922 р. трудовий процес стає основою шкільного життя. Згідно з директивними документами наголошувалося, що «навчально-виховні заклади України повинні стати трудовими колективами, які поєднують навчання й виховання з продуктивною працею. Відповідно, дитячий будинок у м. Ногайськ створювався відповідно до концепції трудового виховання. Один з вихованців притулку П. Хорунжий згадував щодо інфраструктури даного закладу: «були корпуси ім. Сталіна (нині там розташована пожежна частина), ім. Горького, Пушкіна, 8-го березня (згодом – приміщення будинку піонерів, а пізніше – готель), ізолятор, слюсарна майстерня, класи для домоводства»¹. Окремим будинком стояла контора та господарський будинок, оточений господвором. Як запевняє П. Хорунжий, при притулку діяли навіть драматичний, музичний та гурток авіамоделювання, хлопців навчали слюсарній справі, дівчат – домоводству. Медсестра цього закладу Катерина Петрівна Павловська також підтверджувала, що притулок складався з кількох корпусів. Ці приміщення зберігалися до 1990-х рр. К.П. Павловська називає корпус ім. Кірова (у ньому наприкінці ХХ ст. розташовувалося РВВС), корпус імені Ворошилова (після Другої світової війни там розташовувалося КДБ) та корпус ім. Крупської (згодом – зубопротезна лікарня)². Така ностальгічна лірика автора споминів різко дисонує зі звітами представників Всеукраїнської громадської організації «Друзі дітей». У лютому 1932 р. ногайський інтернат відвідала комісія всеукраїнської громадської організації «Друзі дітей». У своєму звіті, вони відзначили, що побутові умови були критичними та вражали антисанітарією: провітрювання приміщень, де мешкали діти, не здійснювалося внаслідок відсутності кватирок, помийних ям також не передбачалося, тому всі помії збиралися біля порогів, постільна білизна мінялася

рідко, а пральня вражала своєю вбогістю. Щодо майстерень, то в них було темно та вогко³.

Керували закладом кілька людей. Першим директором був Вольфсон С.Є. (його підлегла К.П. Павловська промовляла його прізвище як Вальсон, очевидно адаптуючи прізвище німецького походження до місцевої вимови). Ми зв'язалися із родичами С.Є. Вольфсона, проте, нажалі у родині відомо лише про факт управління ним дитячим притулком без будь-яких деталей.

Загалом, штатні розклади притулків було розроблено та затверджено ще у травні 1921 р. Центральна комісія захисту дітей розробила план організації і побудови зразкового дитячого будинку та зразкового дитячого містечка, були накреслені виховні завдання дитячих трудових комун у положенні «Про організацію дитячої трудової комуні в Україні».

Штати дитячих закладів передбачали наявність окрім адміністративного, виховного, педагогічного, медичного, ще й професійно-виховний персонал. На 100 дітей у притулку денного перебування передбачалася наявність завідувача (сумісно й педагога), лікаря, двох педагогів, служника, завгоспа, куховарки та судомийки та інструктора майстерні⁴. Для цілодобового перебування дітей, до штатів зараховувалися нічні вихователі.

Під час роботи на посаді директора С.Ф. Вольфсона завідувачем педагогічною частиною працював Грибанов Петро Олександрович. Завідуючим корпусами був Самодуров Володимир Іванович.

Згодом директором Ногайського притулку призначили дніпропетровця Анатолія Яковича. Респондентка не змогла згадати його прізвища, але дала його діяльності влучну характеристику: «Настільки добрий та м'який, що діти геть розбалувалися. Він звільнився та поїхав»⁵.

³ Документи об обследовании состояния и работы детских домов и интернатов УССР (протоколы, тезисы, докладные записки, акты, заключения, ведения, переписка). 21.01.-29.12.1932. Центральный державный архив высших органов власти та управління (ЦДАВО), ф. 264, оп.1, спр.557, арк.140.

⁴ Положения наркомпроса УССР о профессиональной школе и комиссиях по делам учащихся в учреждениях управления профессионального образования, инструкции и циркуляры Наркомпроса УССР; Копии протоколов совещания управления социального воспитания и заседание коллегии Наркомпроса УССР; сведения о количестве детей до 15 летнего возраста по районам округа и городу; список инструкторов и техработников окрино и список учреждений профобра по округу на 1926/1927 учебный год. 11.06.1925–30.12.1926. Державний архів Запорізької області, ф. Р-429, оп.1, спр.210, арк.376.

⁵ Павловская Е. И жизнь продолжается... *Приморская степь*. 1990, 16 ноября.

¹ Хорунжий П. С теплотой вспоминаю... *Приморская степь*. 1991. *Приморськ історичний. Спілка краєзнавців Приморська*. URL: <https://www.facebook.com/groups/HistorPrym/permalink/516901072338229/> (Дата доступу 28.04.2020)

² Павловская Е. И жизнь продолжается... *Приморская степь*. 1990, 16 ноября.

Останнім керівником притулку був Микола Тихонович Пономаренко. Виховательками працювали його дружина Марфа Йосипівна та її сестра Галина Йосипівна, завучем був Петро Олександрович Грибанов, вихователем Василь Саввич Кононенко, піонервожатим Іван Іванович Стоянов. Завідувачкою лікарні була Варвара Іванівна Супрунова. Нянею лікарні притулку залишалася Катерина Петрівна Павловська. В 1933 р. її родина переїхала до Ногайська. Батько влаштувався сторожем при дитячому будинку. Катерина Петрівна знайшла роботу няні при лікарні дитячого притулку.

Згідно трудової концепції виховання праця вихованців інтернату активно використовувалася під час посівної або збиральної кампаній. Влітку вихованці працювали на обжинках пшениці та зборі фруктів та овочів у полі. Взимку, коли роботи полі не було, вихованці мали опанувати ремесло у майстерні.

Система виховання передбачала не лише заохочення чи підтримку, це, швидше було винятком. Самі очевидці згадують, що особовий склад вихованців притулку відзначався норавливим характером, було немало хуліганів, тому покарання за непослух були системою. При цьому застосовувалися не лише педагогічні методи, а й фізична сила та моральне приниження. Практикувалося й гендерна наруга: хлопці за провину перевдягали у жіночий одяг, а дівчат – у чоловічий. Це вважалося найбільшою ганьбою зпоміж учнів. Автор наведених нами споминів був мешканцем даного притулку з 1930 р. Він був присланий до Ногайська з дніпропетровського дитячого розподільника, що розташовувався у товарних залізничних вагонах. Судячи з даних, які він наводить (наприклад, щодо зарахування до складу притулку іноземних дітей із Китаю та Іспанії, де відбувалися збройні конфлікти), то період його перебування у закладі тривав до другої половини 1930-х рр. Навчання утриманців притулку здійснювалося у приміщенні міської школи спільно із так званими «домашніми» дітьми¹. Класним керівником був П.А.Шостак, який, за споминами, П.Хорунжого, навіть запрошував дітей до себе додому, щоб підготувати їх.

Під час перевірки у лютому 1932 р. в притулку налічувалося 280 дітей та 45 осіб персоналу. Виховна робота не здійснювалася, бібліотека не працювала, а радіоточки не було взагалі.

Стан дітей вражав занедбаністю. Діти ходили ледь вдягненими та босими (звертаємо увагу, мова йде про лютий місяць). При цьому у коморі

були й чобітки й матеріал для плетіння панчо (16 пудів ниток для панчо)².

Вихователі достатньо байдуже ставилися до підопічних. Останні не мили руки напередодні обіду, проте за гігієною дітей ніхто із дорослих не стежив. Няня цього закладу К.П. Павловська згадувала: «Вдень малювали діти Єську Джугашвілі і написали «Дякуємо товаришу Сталіну за наше щасливе дитинство»³. Зауважимо, що фраза «Спасибо товаришу Сталину за наше счастливое детство» як гасло остаточно сформулювалося у 1936 р. Транспаранти з такими надписами несли учасники фізкультурного параду на Красній площі у Москві. Припускаємо дві версії. Перша: Катерина Петрівна, під час розповіді використала відоме гасло, як штамп. Діти й справді малювали Сталіна та писали відомі гасла, які Катерина Петрівна висловила узагальнюючою фразою (даючи інтерв'ю, вона хвилювалася та плакала). Друга версія: гасло вже було запущено ідеологією у користування та поступово вкорінювалося у свідомість, а згодом набула фактичного затвердження під час фізкультурного параду.

У автора звіту щодо діяльності дитячого притулку у Ногайську знайшлася єдина фраза «Питание состоит на преступном положении»⁴. Як фіксували особи, що здійснювали перевірку, до раціону входило 150 гр. хліба на день, капуста, зварена на воді (її давали тричі на день й то потроху). Іноді до капусти додавали манну кашу на воді (з розрахунку по 50 гр. на особу). В дошкільній комуні видавали одну чверть молока на 50 дітей. Діти брали їжу руками, їли по черзі, бо посуду не видавали (на складі були й ложки, й миски, але завгосп вирішив їх не видавати дітям, щоб не зламали). Позиція завгоспа взагалі свідчила про невідповідність особи, яка там працювала цій посаді. Справа в тім, що у коморі було два мішки цукру, але один з них був геть просякнутий керосином, взимку 1932 р було викинуто на смітник 270 пудів картоплі, яка зіпсувалася внаслідок неправильного зберігання. Комірник не вів обліку видачі продовольства та промтоварів.

² Документи об обследовании состояния и работы детских домов и интернатов УССР (протоколы, тезисы, докладные записки, акты, заключения, ведения, переписка). 21.01.-29.12.1932. *Центральный державный архив вищих органов власти та управління (ЦДАВО)*, ф. 264, оп.1, спр.557, арк.140.

³ Павловская Е. И жизнь продолжается... *Приморская степь*. 1990, 16 ноября.

⁴ Документи об обследовании состояния и работы детских домов и интернатов УССР (протоколы, тезисы, докладные записки, акты, заключения, ведения, переписка). 21.01.-29.12.1932. *Центральный державный архив вищих органов власти та управління (ЦДАВО)*, ф. 264, оп.1, спр.557, арк.141.

¹ Павловская Е. И жизнь продолжается... *Приморская степь*. 1990, 16 ноября.

Заради справедливості зазначимо, що рису було на момент перевірки 30 кг, цибулі – 50 пудів, солоних помідор – 3 діжки, та капусти – 7 діжок. Проте цими харчами мали годувати 280 дітей протягом щонайменше півроку. А керівництво не вживало майже жодних заходів.

Такий кризовий стан притулку ми можемо пояснити кількома чинниками. Насамперед, не ефективним менеджментом керівництва притулку. На час перевірки було зафіксовано невикористаний державний кошторис у 66 тис. крб. (наприклад, на утримання однієї безпритульної дитини державою виділялося 50 коп.). Ситуація погіршувалася й тими обставинами, що з 1931 р. всі дитячі притулки виводилися з-під державного фінансування й переводилися на самозабезпечення, тобто, по суті, залишалися напризволяще). В такому випадку, певні заощадження були б доцільними. Проте, на дітей ці кошти не виділялися. Нужденність та злидні вихованців притулку була очевидною. Проте, наслідки обстеження притулку членами товариства «Друзі дітей» не принесли суттєвих змін. Після обговорення у Харкові стану ногайського притулку, було прийнято рішення про запровадження посади нічної виховательки для 22 дівчат, налагодження роботи гуртків та майстерень (очевидно, мова про гуртки авіамоделювання, драматичного та музичного мистецтва). Жодного зауваження чи звільнення персоналу не відбулося.

Повторне обстеження ногайського дитячого будинку, яке відбулося влітку 1932 р. засвідчило, що постачання продовольства до ногайського притулку не здійснювалося вже понад 2 місяці.

Та ж К. Павловська, яка потрапила на роботу до притулку у 1933 р. згадує, що з навколишніх виселків збирали дітей-сиріт та привозили до притулку. Всі вони були пухлими. У притулку годувати їх також було нічим.

Повсякденним явищем стали хвороби так званого «голодного шлунку» (це прояви гастритів або язви шлунку) та дитячі проноси.

Найбільш виснажених дітей переводили до лікарні притулку. Стан дітей був настільки важким, що виживали одиниці. Щоночі помирало по двоє-троє малят. Катерина Петрівна згадувала, як виносила мертвих дітлахів на руках та складала їх у підвал (який зберігся до сьогодні). Потім підїжджала підвода, якою правив Пилип Петрович Андреев, з назвиськом Капітон. Вони разом складували маленькі бездиханні тіла та відвозили їх на цвинтар. Гробів не було і загиблих дітлахів просто закопували у землю¹. В інтерв'ю П. Хорунжого відомості про Голодомор –

відсутні. Нам складно припустити, що П.Хорунжий не знав, або забув щось розповісти. Він згадав імена, по батькові та прізвища вихователів, вчителів, своїх ровесників, проте Голодомор для нього виявився все ще темою-табу. І це не просто особливість його пам'яті. Це свідчить про те, що навіть на початку 1990-х рр. люди не втратили страху, який викарбовувався десятиліттями. І дане усноісторичне джерело є показом свідченням того, що якби не мали доступу до фондів ЦДАВО, ми отримали б ідеалізоване відтворення псевдореальності дитбудинків Ногайська.

Отже, дитячий притулок у Ногайську перебував у складному становищі. З моменту створення немов би й були всі умови для налагодження повноцінної роботи притулку: природно-кліматичні (майже рекреаційні) умови, достатня кількість приміщень (18 споруд) для організації достойної інфраструктури, але відремонтували їх поспіхом та недбало, у клуні немов і були запаси продуктів, але зберігалися вони абияк, використовувалися недбало, вихованці немов й мали догляд, але його не вистачало на всіх, хто його потребував. Нашому оповідачу П. Хорунжому пощастило – після чергових пустощів, його запросив до себе до дому вчитель й після смачного обіду, із хлопцем була серйозна розмова, під час якої вчитель яскраво відтворив нерайдужні перспективи для хлопця-сироти.

В 1939 р. дитячий притулок вирішили перевести із Ногайська. Було обрано два місця для нового розташування села Коларівку та Преслав. Директор М.Т. Пономаренко відвідав обидва населені пункти та обрав саме Преслав. Після переїзду, частина дитбудинківців була передана на патронат: шестеро вихованців вже підліткового віку, були зараховані до колгоспу у Комишеvasі, а жили й виховувалися у родинях преславців. В 1941 р. мешканців інтернату з Преслава евакуювали за Волгу.

Отже, в ході даної розвідки, на прикладі діяльності дитячого притулку у Ногайську, ми довели необхідність комплексного підходу до аналізу явищ. Адже, на жаль є прецеденти, коли дослідник, не маючи доступу до потенційної джерельної бази свого дослідження (з різних причин) по суті, може «доукомплектовувати» відсутність архівних документів – усноісторичними джерелами та навпаки. В нашому випадку ми продемонстрували: наскільки хибним може бути шлях обмеженого застосування джерел. Спочатку, ми мали у своєму розпорядженні виключно архівні документи – звіти, які безапеляційно вказували на брутальне порушення прав дітей, ігнорування дитячих потреб, відсутність будь-яких повноцінних засобів до виховання. Згодом – натрапи-

¹ Павловская Е. И жизнь продолжается... *Приморская степь*. 1990, 16 ноября.

ли на інтерв'ю, яке фактично відтворювало протилежну картину розвитку подій. Ми завдалися питанням: чому саме так? Що керувало респондентом, коли він так наполегливо ідеалізував минуле? Адже події, свідком яких він був, априорі не могли залишити людину байдужою, не могли перейти у площину забуття. І підтвердження правильності нашого міркування ми знаходимо

в інтерв'ю К.П.Павловської, емоції якої передаються її споминами. Ми приходимо до очевидного висновку: перше інтерв'ю – це не просто данина споминам юності, це – типовий прояв страху говорити правду, вихований у тоталітарній державі і крихка дитяча психіка виявилася подоланою державним молохом знищення народної пам'яті.

References

- Nora P. Teperishnye, naciya, pam'yat/ per. iz fr. A. Ryepi. Kiyiv : TOV «Vidavnictvo «Klio», 2014. 272 s
- Halbvaks M. Kollektivnaya i istoricheskaya pamyat. Neprikosnovennyj zapas. 2005, №2–3. URL: magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html (Data dostupu 21.06.2020)
- Bergson A. Dve pamyati. Hrestomatiya po obshej psihologii. Psihologiya pamyati. Moskva : Direkt-Media, 2008. 272 s.
- Kasyanov G. Past Continuos: istorichna politika 1980-h–2000-h: Ukrayina ta susidi Kiyiv : Laurus, 2018. 420 s.
- Turchenko F. Istorichna pam'yat i politika pam'yati na Zaporizhzhii (1991-2015 rr.). Ch.1 Naukovi praci istorichnogo fakultetu Zaporizkogo nacionalnogo universitetu. 2015. Vip. 42. S. 196-208.
- Pavlovskaya E. I zhizn prodolzhaetsya... Primorskaya step. 1990, 16 noyabrya.
- Horunzhij P. S teplotoj vspominayu... Primorskaya step. 1991. Primorsk istorichnij. Spilka krayeznavciv Primorska. URL: <https://www.facebook.com/groups/HistorPrym/permalink/516901072338229/> (Data dostupu 28.04.2020)
- Organizaciya detskoj kolonii. Dumka, 1925, 06 avgusta.
- Polozheniya narkomprosa USSR o professionalnoj shkole i komissiyah po delam uchashihsvya v uchrezhdeniyah upravleniya professionalnogo obrazovaniya, instrukcii i cirkulyary Narkomprosa USSR; Kopii protokolov soveshaniya upravleniya socialnogo vospitaniya i zasedanie kolegi Narkomprosa USSR; svedeniya o kolichestve detej do 15 letnego vozrasta po rajonam okruga i gorodu; spisok instruktorov i tehrobotnikov okrino i spisok uchrezhdenij profobra po okrugu na 1926/1927 uchebnyj god. 11.06.1925–30.12.1926. Derzhavnij arhiv Zaporizkoyi oblasti, f. R-429, op.1, spr.210, 541 ark.
- Dokumenty ob obsledovanii sostoyaniya i raboty detskih domov i internatov USSR (protokoly, tezisy, dokladnye zapiski, akty, zaklyucheniya, vedeniya, perepiska). 21.01.-29.12.1932. Centralnij derzhavnij arhiv vishih organiv vladi ta upravlinnya (CDAVO), f. 264, op.1, spr.557, 292 ark.
- Dokumenty o likvidacii detskoj bezprizornosti v USSR, obsledovanii sostoyaniya snabzheniya neobhodimym detskih domov (protokoly, rezolyucii, plan, dokladnye zapiski, akty, zaklyucheniya, svedeniya, perepiska). 01.01.1931-07.01.1933. CDAVO, f. 264, op.1, spr.479, 204 ark.

Received 06 July 2020

Accepted 28 July 2020